

ország érdekeivel (így általában) – sosem derül ki. Csak az világos, hogy ilyen helyzetben minden kritikai hangnak el kell némulnia. Egyetlen ponton, az agrárkérdés megoldásánál bukkan fel egy alternatíva, mégpedig a szerzőé. „Utólag nyilvánvaló: az állami felügyelet kiterjesztésével meg kellett volna őrizni a korszerű, piacra termelő, feldolgozóipari háttérrel rendelkező nagybirtokokat, elsősorban a Dunántúlon, viszont kedvezményes árért fel kellett volna osztani az elmaradott viszonyokat konzerváló uradalmakat, s a befolyt összegeket, jelentős állami támogatással kiegészítve az egyéni gazdaságok korszerűsítésére kellett volna fordítani” – írja (156. old.). Ehhez csak annyit lehet hozzátenni: hát végre! Egy soha, senki által fel nem ismert, ráadásul realista megoldás a megalvadt Tisza István-i struktúrák fellazítására. Kár, hogy egészen 2001-ig kellett várunk rá.

Pelle Jánosnak és a XX. Század Intézetnek bibliográfiát és névmutatót egyaránt nélkülöző piros könyve kudarc. Nem nagyszabású, inkább szárnalmas, felületességéből és elfogultságából eredő, szomorú kudarc. Bár az esszé műfaja olyan palást, amely sok mindent takarhat, erről a próbálkozásról talán nem ok nélkül vélem, hogy a számos idézet és lábjegyzet ellenére közelebb áll a pamflethez, mint a tudományos munkához. A több mint 45 éve halott Jászi Oszkár jelentőségéhez méltó tudományos életrajza továbbra is megírásra vár.

Rainer M. János: Nagy Imre

Vince Kiadó, Budapest, 2002. 184 old.
1995 Ft (Tudomány – Egyetem sorozat).

Rainer M. János: Nagy Imre

POLITIKAI ÉLETRAJZ, I–II. KÖT.

(I. 1896–1953; II. 1953–1958),
1956-os Intézet, Budapest, 1996–99,
553 old., 961 Ft; 481 old., 2000 Ft

Rainer M. János *Nagy Imre* című kis könyvének megjelenése jó alkalom, hogy két régi mulasztást pótoljunk. Miután a BUKSZ a *Nagy Imre: Politikai életrajz* első kötetéről nem közölt bírálatot, s a másodikikat is elég későn bírta e sorok írójára – aki viszont megengedhetetlen módon hónapokig csak morfondírozott róla –, most megvan az apropó, hogy írjunk róla. Arról nem is szólva, hogy a közelmúltban újra divatba jött „kommunizmus” és Nagy Imre nevének hol lepecskondiázása, hol kisajátítása a magyar politikai diskurzus állandó darabja lett. Azt az – immár, gondolnám, lejárt – fideszes programszöveget (anno 1998?), amiben Nagy Imre mint „enyhébb börtönőr” szerepelt, azért nem könnyű elfelejteni. De, minthogy nem vagyok a téma szakembere, engedtessek meg szabályos recenzió helyett a könyvvel kapcsolatos „asszociációimat” leírnom, úgy is, mint középkorásznak e két szomorú témájú legújabb kori könyvről.

Az illendőség azért megkívánja, bár aligha van olvasó, aki a történet „külső kereteit” ne ismerné, hogy röviden mégis átfussak az életrajzon, ahogy azt Rainer könyveiből (remélem, helyesen értve) megismertem. Nagy Imre életéről persze nem ez az első könyv, de az eddigiek vagy a politika napi szükségleteiből keletkeztek, mint az első „vitairat”, Molnár Miklós–Nagy László 1958-ban megjelent könyve, *Imre Nagy: réformateur ou révolutionnaire*, magyarul: *Refor-*

mátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre? (Magyar Füzetek, Paris, 1983.), vagy csak a nyilvános publikációkra és emlékezésekre épülhetnek, mint Tóbiás Áron: *In Memoriam Nagy Imre: Emlékezés egy miniszterelnökre* (Szabad Tér, Bp., 1989.), vagy Mérai Tibor: *Nagy Imre élete és halála* (Bibliotéka, Bp., 1989). Teljességre nem törekedhetek, hiszen a magyar és orosz, sőt „nyugati” iratok sem álltak rendelkezésre. Nagy Imre 1896-ban, postás-kocsis családba született Kaposvárt, csak félig sikertült érettségizett pályára kerülnie, amikor is magával sodorta a világháború. A szibériai hadifogságban jó társaságba került, sokat tanult, és 1917–1920 között véletlenül is, akaratlanul is partizán, majd bolsevik pártmunkás lett. 1921-ben hazajött, és nyolc évig megpróbált valamit tenni a szocializmusért, jórészt ama sajátlagos kis klikk keretében, amely magát (földalatti) Kommunista Pártnak nevezte. Alighanem egyedül volt vidéki ebben a főleg pesti, jórészt értelmiségi társaságban, úgyhogy hamarost „agrárszakember” hírébe került, és még sikerült is egy baloldali „paraszt” folyóiratot indítania, amit persze az illetékes pártokosok megbíráltak és leállítottak. Nem volt nagy konspirátor, de szerencséjére csak rövid időre került börtönbe. 1930-ban megengedték, hogy a Nagy Hazába költözzön, de ott nemigen tudtak vele mit kezdeni. Ő meg lassan tanulta meg a bírálat-önbírálatnak nevezett életveszélyes intrikákat, de jó pár esztendeig békésen dolgozott a Szovjet Akadémia Agrárintézetében. 1936-ban „tört ki” a Nagyügy, de Nagy Imre a moszkvai denunciaciók és üldözések áttekinthetetlen (il-)logikája során megúsza állásvesztéssel. Fő „bűne”, úgy tűnik, az volt, hogy felesége (aki sem akkor, sem később semmiféle politikai szerepet nem játszott) hazautazott látogatába Horthy-Magyarországra!

Miután Rákosiék megérkeztek a Szovjetunióba, és alig találtak valakit is a régi elvtársak közül, előbb-utóbb észrevették Nagy Imrét; végül rá esett a választás a Kossuth Rádió vezető helyére. Az első között küldték vissza Magyarországra, majd a debreceni Nemzetgyűlésben jelent meg

először a magyar nyilvánosság előtt. Innentől az életrajz már ismertebb, legalábbis az idősebbeknek. Már mint az az oldala, amelyik nyilvános volt. A „földosztó miniszter” szerepe régi álmait válthatta valóra, de hamarost a koalíciós és egyéb koreográfiák szerint belügyminiszter lett, ami nem nagyon érdekelhette. Persze elsősorban a pártvezetés tagja volt, s mint ilyen került ellentétbe a gazdaságpolitikai (és politikai) tervekkel. Mint a harmincas évek óta mindig, a szocializmusba való „hosszabb átmenet” híve volt, néha a szovjet és magyar pártvonallal szinkronban, de többször konfliktusban. Az életrajz számai 1946-tól kezdve egyre jobban összegubancolódnak. Nagy Imre fontos pártpozíciókban és -bizottságokban szerepel, de közben olyan „hibákat” követ el, hogy mint az Országház elnöke komolyan veszi a parlament szerepét, ha csak egy olyan apró „ügyben” is, mint a Ház irodáinak használata. A Kominform megalakulása után, az „élesedő helyzetben” végül is alulmarad a vitákban, 1949-ben félreállítják. Egy darabig viszonylag békésen taníthat az egyetemen. A bolsevik káderpolitika groteszk fintoja, hogy 1950 végén kinevezték a begyűjtésnek nevezett parasztnyűzás miniszterévé, s bár itt-ott mintha próbált volna enyhíteni a padlássöprő eljárásokon, fegyelmezetten vitte azt a „vonalat” is, amelynek lényegét több mint egy évvel azelőtt (és korábban is többnyire) elítélte.

Élete 1953 júniusában vette legnagyobb fordulatát. Moszkvában őt szemelték ki a válságba került – keményen lezsidózott – magyar kommunista vezetés főnökének (vagy inkább egyik főnökének). Mondhatni, hogy ha netán szívpanaszai (amelyek egyébként inkább pszichoszomatikusak voltak, és többnyire akkor léptek fel, amikor nem talált kiutat egy-egy kutya-szorítóból) 1953 előtt elvitték volna, aligha emlékezne rá az ország, de a világ semmiképpen sem. Élete utolsó öt éve tette őt azzá, amivel a XX. század magyar és világtörténelmének nagy figurái közé emelkedett: jellemző, hogy a kétkötetes életrajzban az első ötvenhét esztendőre „évi átlagban” tíz oldal jut, a másodikban, az utolsó ötre, körülbelül évi kilencven.

Mint azt már sokan megírták, Nagy Imre komolyan vette, hogy kurzust kell – lehet – változtatni. Rákosi is komolyan vette, hogy helyzete és apparátusa veszélyben van, és szinte azonnal ellentámadásba lendült. Nagy az állami szervekre támaszkodva gyökeres változtatásokba kezd, de azokat „pártvonalon” szisztematikusan szabotálják. S bár az első fordulóban a párt vezető szerveit maga mellé tudja állítani, és ügyes szövetségeket köt, végül is 1955 tavaszára a régi gárda győz, minden jel szerint moszkvai segítséggel. A helyzet azonban egy évre rá nagyot változik. A XX. szovjet pártkongresszuson Hruscsov úgynevezett titkos beszédében meghirdeti a sztálinizmus leépítését, és a kommunista világrend elbizonytalanodik. Magyarországon nyíltan bírálják Rákosiékat, Petőfi-kör stb. Nagy egyre inkább a (párton belüli, de az adott helyzetben változtatásra egyedül képes) ellenzék zászlajává válik, amit lassanként és fenntartásokkal maga is tudomásul vesz. De amikor október 23-án régi ellenségei váratlanul a Parlament erkélyére hívják, még „elvtársaknak” szólítja a tömeget, és napokig túri, illetve nem képes megakadályozni, hogy az ő nevében is lefasisztázzák a tüntető diákokat, fegyveres fiatalokat. A következő sűrű napokban apró lépésekben kénytelen és képes elismerni, hogy nemzeti és demokratikus felkeléssel *áll szemben* – először –, majd végül annak *élen*. De megint elhiszi, hogy amit Moszkvában mondanak, azt komolyan és őszintén gondolják. November 4-én valójában feladja a harcot, menekül, hagyja magát elhurcolni, magyarázodik, de többé nem tagadja meg a forradalom és a nemzet ügyét, még a biztos halál tudatában sem.

Az az érzésem, hogy Rainernak nehezebb feladata volt, mint más szerzőknek, akik megkísérelték a többi 1956-os vezető személy életének rekonstrukcióját. Egrészt, mert Nagy Imre idősebb volt valamennyinél (gondolok itt például Maléterre, Gimesre, Losonczyra), s a szovjetunióbeli évtized nagyobb homályban volt, mint a többnyire Magyarországon élők évei, másrészt pedig talán még több arculata volt életének, mint másokénak. A medievista mé-

lyen együtt tud érezni azzal a szerzővel, aki magára vállalta Nagy Imre életrajzának megírását. Hozzá van szokva, hogy a sok száz évvel ezelőtti történetek főszereplői alig hagytak hátra személyes megemlékezést vagy önéletrajzot, s ha igen, azt az uralkodó eszméknek megfelelően stilizálva írták. Jól ismeri azt a helyzetet, amikor kizárólag vagy elsősorban ellenséges szempontból készült információk – például inkvizíciós jegyzőkönyvek – maradnak fenn egy személyről vagy csoportról. Léptenyomon találkozok azzal, hogy kutatása tárgyáról tucatszám maradnak fenn legendák, gyakran egymásnak ellentmondó „emlékezések”, sztereotip leírások. Az sem lepi meg, hogy majdnem képtelenség „egy kalap alá hozni” egy hajdani személy életének annyira különböző fázisait vagy oldalait – mint például a szorgalmas filozófustanárra, az eretnekként elítélt kritikusra, a költőre, a szeretőre, az askéta szerzetesre, sőt apát, és végül az életét bűnbánóan, majdnem szentként befejező Petrus Abelardusét. Nemrég Michael T. Clanchy, angol középkorász egy kiváló könyvben, *Abelard: A Medieval Life* (Blackwell, Oxford, 1997) kísérelte meg Petrus Abelardus „életrajzát” megírni, de ő, mondhatni, feladta, hogy a költőt, a filozófust, a szeretőt, az apátot, az eretneket, a vezeklőt egy individuumként kezelje. Történelmi életrajzok írása egyébként középkorászok között is „divatba jött” az utolsó évtizedekben. A leghíresebb ezek között Jacques Le Goff könyve Szent Lajosról. (*Saint Louis*. Gallimard, Paris, 1996). A forráshelyzetet és a módszertani problémákat jól jellemzi, hogy Le Goff még könyve írása idején azzal a költői kérdéssel kezdte egy előadását, hogy volt-e egyáltalán ilyen személy. Hiszen csak másod- és harmadkézből tudunk róla. A jelenkortörténésnek legalább annyi előnye van, hogy tárgya effektív létét nem kell kétségbe vonnia. De aztán...? A részletek, a háttér, a motívációk – azok majdnem annyira talányosak, mint egy (legjobb tudomásunk szerint) sok száz évvel ezelőtt élt-halt személy esetében.

Az adott esetben azonban nemcsak ezek a buktatók állnak az életrajzíró

útjában, hanem olyanok is, mint amelyek egy (inkább képzelt, mint létezett) középkori szerző előtt tornyosulnának, ha egy mártírról nem hagiográfiai *vita et miraculát*, hanem igaz és szépítenen biográfiát szándékoznék írni.

Mert mi a „forráshelyzet”? Önéletrajz van bőven, hiszen a moszkvai káderdossziéba több ízben is le kellett adni egyet-egyet. Aztán az 1958-as bírósági tárgyaláson is el kellett mondani. Csakhogy ezek a szövegek az adott pillanat és az adott pártvonal függvényeként készültek, vagy (1958-ban) az akasztófa árnyékában. Csak a fiataloknál van olyan írás, amelyben a szerző igyekszik a maga módján őszintén és fenntartás nélkül beszámolni emlékeiről. *Viharos emberöltő* címmel kezdte el „memoárjait” a romániai száműzetésben, ezzel a megrendítő alcímmel: *Élettörténetem vázlatok 1896-195...?* Vagyis legfeljebb két esztendődt adott még magának, amikor 1957-ben ezeket az évszámokat papírra vetette. Csak egy lett belőle. És ez a vázlat csak az első húsz esztendőről szól; eddig jutott el, mikor érte jöttek, hogy letartóztassák. Az oroszországi dossziékban fennmaradtak is csak egy évtizeddel vezetnek tovább (úgy-ahogy), vagyis a legfontosabb két utolsó évtizedről (vagy éppen az utolsó történelmi öt évről) nincs személyes tanúságtétel.

Van persze elegendő pártirat. Olyan, amit Nagy Imre írt, s olyan, amit róla írtak. A szinte évenként újrafogalmazott „jellemzések” a káderdossziéban, párthatározatok, beadványok, cikkek, sőt az agrárszakember könyvei is. Ezekkel kapcsolatban a középkorász megint csak „otthon” érzi magát – ugyanúgy, mint az ő szerzői, akik a műfajok és az auktori-tások (klasszikusok, formuláskönyvek stb.) szűk keretein belül mozognak (és egy olyan nyelven írnak, amely nem igazán sajátjuk, erről később) –, mert ezek a szövegek is az ideológia klasszikusainak és az éppen érvényes pártvonalnak megfelelő dikcióban írtak, s dekódolásuk nem éppen könnyű. Igaz, hogy ma már a vezető pártgrémiumok iratai jórészt hozzáférhetők, de ritkán tartalmazák a vitákat vagy ellenvéleményeket: a konvenció az, hogy csak a határo-

zatokat rögzítik – hiszen a demokratikus centralizmusnak nevezett diktatorikus elv alapján az esetleges ellenvélemények érdektelenné váltak, ha egyszer a többség (többség?) döntött –, mert azok végrehajtása mindenki-re kötelező. Ráadásul éppen a „legizgalmasabb” esetekben, az illegális párt vagy az Internacionálé dolgiban, a szovjet biztonsági szolgálatok viszonylatában, de a legfelső magyar vezetés belső ügyeiben is, nyilvánvalóan „eltűntek” írott anyagok, ha egyáltalán készültek, sőt – hogy a rejtvény nehezebb legyen – alkalmassint (így például, minden jel szerint, Nagy Imre úgynevezett ügynöktevékenységét illetően) célzatos hamisítványok is készültek.

A szerzőnek tehát egy egész sor rejtélyt vagy rejtvényt kellett megoldania, vagy legalábbis mint ilyen leírnia. Hadd emeljek ki néhányat, amelyek engem különösen elgondolkoztattak, anélkül, hogy ezeket állítanám a legfontosabbnak.

Az egyik ilyen rejtvény a nyelv, a szó szoros és szélesebb értelmében. Nagy Imre egy egész sor nyelven tudott írni és beszélni. Nem elsősorban arra gondolok, hogy a hadifogságban megtanult valamennyire oroszul (aztán később jobban), és valamikor németül, mert ez volt a moszkvai emigránsok és az Internacionálé nyelve. Hanem arra, hogy például húsz évvel azután, hogy legutóbb a hagyományos magyar közegben mozgott, teljes természetességgel tegezi, a magyar társadalmi-hivatali szokásoknak pontosan megfelelően, Nagy Ferenc miniszterelnököt (amikor miniszteri tiszttségéről pártutasításra lemond), miközben magázza Rákosit, ahogyan a „mozgalomban” szokás volt (úgy tudom, ezt Lenin vezette be, aki, tudomásunk szerint, minimális kivétellel mindenkit magázott). Igaz, ha a kocka fordul, Rákosi (1953-ban Moszkvában) siet őt tegezni: „Imre, menj csak előre, most Te vagy a főnök...” vagy valami ilyesmi. Az nem ritka, hogy ugyanaz a szerző tudatosan népszerű stílusban (*rustica lingua*) írni (szónokolni, prédikálni), és tanult, klasszicizáló modorban írni az írástudók számára. Ezt a két dikciót például Tours-i Gergely a VI. században ugyanolyan pompásan szét

tudta választani, mint Nagy Imre a moszkvai *Új Hangba* vagy a *Szabad Földbe* amúgy táncsisosan írt cikkek nyelvezetét a szakmailag és ideológiailag klasszikus stílusban fogalmazott (megvallom, nehezen emészthető) *Agrártörténeti tanulmányokétól*. De mintha többről lenne szó. Az évtizedeken keresztül megtanult és begyakorolt kommunista bikkfanyelv mögött Nagy Imre megőrizte a saját (?) kaposvári, kossuthista nyelvezetét: amikor az 1953-as júniusi kormányprogramban hirtelen, szinte disszonánsan a szokásos szövegbe beiktatva azt ígérte, hogy a „kis magyarok” oktatása érdekében fog valamit tenni – és erre a szóra egy egész nemzedék pontosan emlékszik! S ez a kettősség elkíséri utolsó hónapjaiig: a végül abahagyott snagovi politikai jegyzetek után, amelyekben 1956-ot szinte tragikomikusan „marxista-leninista analízisnek veti alá”, alighanem egy-két héttel később, a *Viharos emberöltő*ben úgy tud írni az apjáról, hogy „derék legény volt, szép ember, szerették a lányok, sok szeretője volt...” S végül, az utolsó szó jogán egymás mellé került a jogilag tájékozott politikus higgadt megállapítása a *Justizmordról*, a történelmi igazságtételbe vetett hit és az elítélt forradalmárok „hagyományos” apellátája a népre és – és itt megint kilép a bolsevik szabály alól – a nemzetközi munkásosztályra. Nem a szovjetek és az Internacionálé által kompromittált „mozgalomra” (amint ezt szokás volt), hanem arra az általa még mindig létezőnek hitt, mondhatni metafizikus „osztályra”, amit ő (és oly sokan mások előtte) a világszabadság mai hordozójának tekintett.

Megint csak a középkorász beszél belőlem, amikor azt nézem, hogy a szerzőnek valahogy meg kellett oldania azt a problémát is, hogy tárgya ugyan egy ember élete, de annak egyes darabjai és arculatai azért nem teljesen azonosak. A kaposvári kereskedelmi iskolás, a szinte véletlenül bolsevikká vált hadifogoly, az úgy-ahogy vonalas kommunista, a szovjet agrárszakember, a magyar politikus, a félreállított, majd a csúcsra tett és újra kigolyózott vezető államférfi, végül a forradalmat lépésről lépésre elvállaló, s legvégül ezért életét is feláldozni hajlandó, igazi tragikus hős

mégsem lehet ugyanaz... Ez persze minden életrajznak problémája, hiszen az egy testben évtizedekig létező egyén sohasem marad „azonos önmagával”. Tanuljuk ugye, hogy biológiailag szólván sejtjeink minden hét esztendőben teljesen megújulnak; a tanult viselkedések, elfogadott értérendek, emlékek azonban a bármennyire is kicserélt agysejtekben nyilván megmaradnak.

Rainer M. János, hogy végre a könyvekről is mondjak valamit, nem erőszakolja az egységet. Mégis, minden fejezet végén kritikusan és mérlegelően összefoglalja Nagy Imre, mondhatni így, „túlélési stratégiáját”. Ezek a summázások nagyon elegánsan kerültek át a rövid életrajzba is. Bármennyire változott is a környezet és a csatatér, Nagy többnyire hasonlóan operál. Kerüli, ha lehet, a nyílt konfrontációt; ha túl forró a helyzet, feltűnés nélkül visszahúzódik, és kivár. (Szinte hihetetlen, mennyire tűrik Rákosiék, hogy Nagy Imre nem jár be a Politikai Bizottság vagy más fontos szerv üléseire, amikor úgy látja, hogy pozícióját gondosan kell kidolgoznia. Igaz, nem egy esetben ez hibának bizonyul, amit ellenségei kihasználnak.) Ide tartozik a betegsége hivatkozás is – ami valószínűleg 1955 tavaszát kivéve –, mint írtam, inkább pszichoszomatikus volt. Naivitásnak is tekinthető, hogy sokszor, kitüntetőleg 1955–56-ban (az utóbb *A magyar nép védelmében* cím alatt külföldön megjelent tanulmányaiiban és beadványaiiban [első kiadása Strasbourg, 1957]) és még snagovi száműzetésében is, nézeteinek hosszadalmas, „tudományos” (vagyis a marxista-leninista konstrukciók szellemében írt) kidolgozását tartja elsőrendűnek, és ezért néha „kihagy” fontos taktikai és stratégiai húzásokat. De nem naivítás ez, hanem annak a feltehetően állandóan jelenvolt meggyőződésnek a folyománya, hogy a racionalitás és az etika (természetesen a „forradalmi mozgalom etikája” nevű rabulisztika) fontosabb az intrikánál. No, nem mintha ő maga ne tudna azon a hangszeren is játszani, éppolyan könyörtelenséggel, mint ellenségei, ám csak ritkán használja.

De ennek vége lett néhány napra 1956 novemberében, és aztán, véglegesen és hősiiesen, a bíróságnak álcázott kivégző apparátus előtt. Itt nincs kontinuitás, és ha van előtörténete ennek az egyszerű emberi önérzetnek, akkor az a fiatal függetlenségi, majd őszintén szocialista évekre esik. Rainer összefoglalójában kiemeli, hogy Nagy Imre maga igyekezett valamiféle egységet elképzelni önmagáról: „A politikai perére készülő Nagy emberi, eszmei és politikai útját egységes egészként akarta értelmezni. Ha csak 1956 forradalmának választásaira építi fel védekezését, életének rövid epizódjára épít. Feljegyzéseiben megpróbálta élete sorsfordító eseményét, az 1956-os forradalmat a szó szoros értelmében rekonstruálni úgy, hogy az abban ütköző értékek végső perspektívájukban egybeessenek. A nép ily módon ugyanazt akarta, mint ő – egy emberi formájú, erőszakos kényszerítéstől mentes és magyar szocializmust. Mai elemző, s nem is csak mai tudásával könnyen jelentheti ki, hogy októberben ezen értékek nem estek egybe, hogy a magyar társadalom mást, többet is akart, hogy ilyen szocializmus már akkor sem volt elgondolható. Nagy Imre történelmi szerepét nem elsősorban gondolati útkeresései, hanem a forradalom idején megtett gyakorlati lépései – és az ezekhez való halálig tartó hűség jelöli ki. Ahhoz viszont, hogy hű maradjon, a történeteket nem helyezhette élete és gondolkodása keretein kívül, még akkor sem, ha értékek és döntések biztonságot, nyugalmat adó egysége, meglehet, csak öbenne élt.” (*Nagy Imre*, 161. old.)

És még valamit nem erőszakol a szerző, ami bizony nem volt könnyű, és bátorságot – nemcsak irodalmi – igényelt. A hagiográfiát és az apológiát. Az első kötet – és a történész szabadsága – védelmében bíróságra is kellett mennie az apológiához ragaszkodók ellen.

Az első sortól az utolsóig nem hagy kétséget az olvasóban, hogy Nagy Imrét a magyar (sőt európai) történelem jelentős alakjának, a forradalom hősének és mártírjának tekintti. Úgy ír az első „érdektelen” 57 évről, hogy láttatja benne a majdani bátor reformert, ugyanakkor nem

hallgatja el hőse problematikus lépéseit, hibáit, korlátait. (Mintaszerűen vannak az úgynevezett rágalmak kezelése: Nagy Imre állítólagos részvétele a cári család meggyilkolásában, és a célzatosan felnagyított, harmincas évekbeli titkosszolgálati ügynöktevékenység. Rainer nem száll felesleges szócsatába a forrásszerűen nem bizonyított koholmányokkal, illetve röviden és tárgyyszerűen magyarázza, hogy egy meggyőződéses kommunista természetesen ellenségnek tekintette a párt akkori vonala szerint így megbélyegzetteket, és leleplezésüket kötelességnek. Pont.) Az 1945 utáni történetben a kétkötetes eredeti verzió olvasóját végigkinozza a különböző pártvonalvitákon, de enélkül az (Isten látja lelkem, néha átlapozott) részletek nélkül nem lehetne megmutatni Nagy Imre viszonylag következetes álláspontját a főleg – de nem kizárólag – gazdasági (kiemelten persze mezőgazdasági) kérdésekben. Ismét kimagyarázkodás nélkül vállalja, hogy ítéletet mondjon, főleg az ügyetlen, az éles helyzeteket helytelenül felmérő, rossz kompromisszumokat kötő politikusról. A forradalmi napok (már amennyire lehetséges) szinte percről percre végigkövetett krónikája sem válik a hős apoteózisává: Rainer kendőzetlenül mutatja be a fejetlenséget, Nagy Imre tanácstalanságát, bizonytalakodásait, alkalmilag az egykori moszkovita felülkekedését gondolkodásában. Úgy gondolom, hogy éppen ebből, a valóságot bemutató tárgyalásból emelkedik ki igazán az utolsó forradalmi napok – és a bíróság előtti legutolsók – történelmi hősiessége és Nagy Imre el nem múló becsülete.

Mit lehet ennél többet mondani?